

УДК 334.012.64

О.Є. Мазур

Одеський державний університет ім. І.І. Мечнікова

ІСТОРИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

© Мазур О.Є., 2001

Розглянуто проблеми регіонального розвитку малого підприємництва. Досліджено формування та історичну еволюцію державної політики підтримки малого бізнесу в розвинутих країнах як одну з найважливіших умов формування прошарку малих підприємств. Запропоновано та обґрунтовано модель комбінування регіонального та загальнодержавного потенціалу з метою подальшого розвитку малого бізнесу в Україні. Проведено аналіз стану малого підприємництва та здійснена оцінка ефективності державної регіональної підтримки малого бізнесу в Одеському регіоні.

The article analyzes problems of small business regional development. It monitors formation and historical evolution of the state policy towards small business in developed countries as one of the most important conditions for the formation of the small enterprises stratum. The article offers and motivates a model for combination of the regional and potential with the aim of farther development of small business in Ukraine. It also analyses the situation of small business as well as estimates effectiveness of the state policy towards small business in Odessa region.

У процесі переходу до ринкової економіки в Україні порівняно з 1992 р. ВВП зменшився майже на 40 %, зовнішній борг зріс на 12,5 млн. дол., внутрішній (тільки по ОДВЗ) – досяг 11,4 млрд. дол., приріст прямих іноземних інвестицій скоротився в 2 рази. Реальні доходи населення у 1999 р. зменшилися на 10 %, загальний рівень безробіття становив 4,3 %, але з урахуванням прихованого безробіття – не менш ніж 20 % [1, с. 8]. Більшість економістів характеризують стан економіки України як кризовий.

У даному контексті надзвичайно актуальною є проблема пошуку (або формування) економічних суб'єктів, за допомогою яких можна було б подолати соціально-економічну кризу. Як такі можна розглядати малі підприємства (МП), які в розвинутих господарських системах забезпечують близько 60 % ВВП та 70 % зайнятості.

Мале підприємництво в Україні на сучасному етапі тільки формується, хоча вже пройшло більш ніж 10 років з початку утворення перших МП. У 1999 р. функціонувало 151,4 тис. МП, з чисельністю робітників близько 1,032 млн. осіб. Крім того, працювало 4,7 тис. спільних підприємств (95 тис. осіб), 35,4 тис. фермерських господарств (67 тис. осіб) та 930 тис. індивідуальних підприємців. У торгівлі та громадському харчуванні була сконцентрована основна частина МП (51 %), у промисловості – 15 %, будівництві – 10 %. Обсяг виробленої малими підприємствами продукції не перевищував 10 % [2, с. 35]. Ці цифри свідчать про низький рівень розвитку МП, а також про те, що для вирішення важливіших економічних проблем країни надзвичайно гострою є необхідність його прискорення.

Великим гальмом на шляху створення МП стали негативні макро- та мікро тенденції, що діють у країні. Серед них – важкодоступність малих підприємств до фінансових коштів та кредитів, несприятлива податкова система, нестабільність економічного та політичного стану, проблеми адміністративного характеру, інфляція та інші. У таких умовах природний шлях розвитку малого бізнесу виявився практично закритим.

Разом із тим досвід зарубіжних країн свідчить, що найважливішою умовою становлення МП є державна політика розвитку та підтримки малого підприємництва. Нестійкі за своєю природою малі підприємства потребують допомоги тих інститутів ринку, від яких залежать. До них належать передусім великі підприємства, фінансово-кредитні організації та держава, яка є фактором стабілізації господарських відносин між усіма цими суб'єктами. Державна політика розвитку та підтримки малого підприємництва являє собою системний напрям соціально-економічної політики держави загалом відповідно до основних національних інтересів. Вона орієнтується на створення режиму найбільшої сприятливості розвитку малого бізнесу, особливо в пріоритетних видах діяльності, де МП зможуть дати максимальний соціально-економічний ефект.

У розвинутих країнах для реалізації державної політики застосовується спеціальне законодавство, яке регулює усі питання підтримки МП. Крім цього, існує система державних програм допомоги МП в області фінансів, технологій, інформаційно-консультаційного забезпечення, зовнішньоекономічної діяльності. У них використовуються централізовані джерела та особливі схеми фінансування. Важливими сферами діяльності держави є також усі заходи, спрямовані на ліквідацію не однакових порівняно з великими підприємствами умов господарювання МБ. Серед них популярні програми участі МБ у державних замовленнях, скасування адміністративних бар'єрів при реєстрації та ліцензуванні, спрощення форм звітності МП, формування нетрадиційного доступу до фінансово-кредитних ресурсів.

Державна політика МБ пройшла у своєму розвитку декілька етапів.

Починаючи з 30-х рр. ХХ ст., більшість промислово розвинутих країн дотримувалась кейнсіанської моделі управління, основна мета якої – підтримування та стимулювання сукупного попиту, повної зайнятості, соціального забезпечення шляхом достатньо сильного державного регулювання. В останню чверть сторіччя ця модель була замінена неоліберальною концепцією, в основу якої лягло звільнення “природного самовідновлюваного потенціалу конкурентних сил з метою активізації приватного капіталу” [4, с. 22]. Уряди індустриальних країн все більше уваги приділяли розвитку приватного підприємництва, відмовляючись від прямої підтримки найслабкіших суб'єктів ринку (фірм, міст або регіонів). Замість цього головні зусилля спрямовувались на підвищення конкурентоспроможності якомога більшої чисельності суб'єктів, у тому числі і слабких. Виробництво стимулювалось за рахунок лібералізації конкуренції, формування ринкової інфраструктури, стимулювання приватного підприємництва у виробництво, дерегулювання фінансових операцій.

У цей час низка країн (США, Японія) узяла курс на розвиток і підтримку сектора МБ, закріпивши її у законодавчому порядку. Як правило, на державному рівні малий бізнес визнавався підпорою та двигуном прогресу, визначались критерії віднесення фірм до малих та середніх, а також надавались деякі фінансово-кредитні пільги для МП різних видів діяльності. Для реалізації підтримки МБ створювались загальнодержавні структури.

З початку 90-х рр. ситуація дещо змінилась. Вирішення основних проблем МБ перейшло у значному ступені з національно рівня на регіональний. Зараз у розвинутих країнах держава регламентує лише загальну стратегію розвитку МП, а конкретні методи розробляються у містах та регіонах. Особливу роль стали відігравати програми для малих підприємств, спрямовані на різні цілі.

За принцип регіонального розвитку малого бізнесу взято ендогенний тип розвитку. Ендогенна модель означає акумуляцію виключно місцевих ресурсів для вирішення конкретних локальних завдань. Економіка регіону повинна бути пристосована також і до регулювання та контролю процесу накопичення у самому регіоні. Для цього необхідна комплексна

система взаємозв'язків ринкових суб'єктів або ж наявність потенціалу для розвитку підприємницьких зв'язків між окремими секторами (і всередині секторів) виробництва. Також повинна бути створена відповідна інфраструктура, яка забезпечуватиме матеріальні, фінансові та інформаційні потоки.

Може скластися враження, що ендегенна модель означає замкненість регіону, його відмежування від “зовнішньої” середовища. Це не так, адже регіональна економіка формується так, щоби самостійно вирішувати виникаючі проблеми. Фактори економічного розвитку не привносяться ззовні, а формуються усередині.

Природним наслідком ендегенного розвитку стає виникнення специфічних особливостей регіонів (зокрема і стосовно малого бізнесу). Ці особливості детермінуються не тільки фактичною різницею у рівнях ВВП на душу населення, але й розвитком інфраструктури, доступом до ресурсів, соціальними факторами. Також у зв'язку із структурною перебудовою економіки промислово розвинутих країн з'являється таке явище, як “неоднорідність розвитку усередині самих регіонів”. Часто у розвинутих регіонах виникають сегменти занепаду, а у відсталих – нові джерела зростання. Тому доцільним стає формування не регіональних політик, а субрегіональних, орієнтованих на різні області регіону. Їх загальна стратегія спрямовується не на захист економічно слабких регіонів від іноземних конкурентів (через протекціонізм та дотації), а на стимулювання регіонів до розвитку. Переслідуються мета ліквідувати технічну відсталість регіону, зробити його здатним до техніко-економічного зростання.

На відміну від старої економічної політики, яка орієнтувалась на передові регіони, нова прогресивна повинна бути націлена на стійкий розвиток усіх регіонів. Саме це розглядається як гарант високої конкурентоспроможності національної економіки.

Регіональна політика МБ реалізується за такими векторами:

- 1) підтримка інноваційної та дослідницької діяльності, створення технологічних парків, стимулювання розвитку інноваційних мереж;
- 2) модернізація традиційних виробництв шляхом їх структурної перебудови, впровадження нового устаткування, а також прогресивних методів маркетингу та менеджменту;
- 3) розвиток сфери послуг шляхом створення нових та модернізації уже наявних видів сервісу;
- 4) диверсифікація ринку праці, удосконалення системі професійної підготовки та перекваліфікації;
- 5) удосконалення інфраструктури, а саме таких її елементів, як транспорт, зв'язок, консультаційний та рекламний сервіс, інформаційне обслуговування, освіта, культура;
- б) розвиток фінансових ринків, інвестиційних компаній, системи венчурного фінансування та ін.

У табл. 1 порівняно принципи класичної та сучасної моделей регіональної політики МБ.

Формування регіональної політики МБ нового зразку викликало та продовжує викликати багато суперечних питань щодо методів її здійснення. Наприклад, гостра дискусія ведеться навколо проблеми, на якому рівні потрібно її розробляти – загальнодержавному або місцевому.

Прибічники другої точки зору стверджують, що місцеве самоврядування у цьому питанні більш ефективне, оскільки краще враховуються локальні проблеми та визначаються шляхи їх оптимального вирішення. Крім того, у створенні регіональної підтримки підприємництва можуть брати участь різні організаційні структури місцевості (спілки та асоціації підприємців, університети, профспілки, екологічні рухи). Така кооперація вважається дуже

**Порівняльна характеристика традиційної та сучасної
регіональних політик малого бізнесу**

	Традиційна	Сучасна
Проблеми регіонального розвитку	Дихотомія Розвиток – Відсталість	Усунення різних структурних факторів відсталості регіону
Основні стратегії	Регіональне зростання	Регіональне оновлення та інновації
Організаційні форми	Централізована допомога держави	Децентралізація, регіональні та місцеві органи влади
Механізми реалізації	Міжрегіональне розподілення ресурсів	Мобілізація ендogenous ресурсів
Основні напрями підтримки МБ	Капітал, матеріальна база Зростання Промисловість Проекти Невелика кількість великих фірм та проектів	Інформація, технології, матеріальні активи Гнучкість Послуги та міжсекторні зв'язки Програми Багаточисельні МП та дрібні проекти
Динаміка	Географічні стабільно проблемні регіони Постійна увага до “запланованих” центрів зростання	Швидко виникаючі проблеми у різних ареалах Спонтанна мобілізація місцевих ресурсів

ефективною. Але, на наш погляд, тут потрібно зауважити: для розробки та здійснення такої регіональної політики на місцевому рівні повинен бути сформований певний ресурсний потенціал – такий собі фундамент, на якому збудуються економічні “поверхи”. Маємо на увазі ряд факторів, як-от: певний рівень ринкової інфраструктури, розвиток наукової думки, наявність банківських та страхових установ, тобто загалом так званий “гіпотетичний мінімум ринкових зв'язків”. Отже, тільки за цих умов розробка регіональної політики МП може здійснюватися на місцевому рівні. Власне тому багато дослідників переносять центр управління малими підприємствами з регіонального рівня на національний. Вони доводять, що добре виважена макроекономічна політика або програми стимулювання окремих галузей можуть бути достатніми для посилення підприємницької або інноваційної активності. Як приклад відсутності регіональної політики малого підприємництва наводяться Південна Корея, Китай, Польща, які тільки приступили до її формування.

Саме в цьому є раціональне зерно у контексті використання регіональної політики у слаборозвинутих країнах. Дійсно, місцеві адміністрації економічно відсталих держав (особливо в державах з сильними командно-адміністративними принципами управління, до яких належить і Україна) позбавлені достатніх матеріальних ресурсів, досвіду самостійного управління, загалом відзначаються інертністю. У цьому випадку для “пожвавлення” економіки усієї країни та регіонів і подолання цієї інертності необхідно провести в життя низку загальнодержавних програм розвитку. А потім, коли місцеві адміністрації накопичать певний потенціал, на них можна покласти ключові функції управління регіональним підприємництвом.

Як зазначає австрійський дослідник В.Стер, досвід розвинутих країн показав, що держава не в змозі ефективно мобілізувати та інтегрувати місцеві ресурси, з'єднати їх з централізованими та спрямувати на потреби регіонального розвитку. Але, зазначає В.Стер, це аж ніяк не зменшує напрацьованої десятиріччями переваги держави технічно ефективно координувати різні проекти [6. с. 195].

На нашу думку, регіональна політика, яка розробляється без участі місцевої влади та спеціалістів, загрожує недооцінкою (або переоцінкою) місцевого потенціалу, ігноруванням його особливостей та природного вектору розвитку. А розробка політики лише на регіональному рівні може призвести до розриву зв'язків регіону з макроекономічними тенденціями держави, а зрештою до автаркії.

Тому доцільно говорити про взаємовигідне об'єднання загальнодержавних та регіональних інтересів. Наприклад, про комбінування виділення бюджетних коштів на потреби малих підприємств окремих регіонів. Принципи такої регіональної політики зводяться до таких моментів:

1) акумулювання органами центральної влади фінансових ресурсів для розв'язання цільових задач у регіоні;

2) доповнення цих ресурсів коштами з місцевих бюджетів;

3) кооперація місцевої та державної влади для здійснення цільових проектів;

4) спільне вирішення виникаючих проблем.

В Україні необхідність державно-регіональної політики малого бізнесу на сучасному етапі продиктована різкою диференціацією розвитку сектора МП в регіонах, яка з часом ще більше заглиблюється. По-друге, країна знаходиться в економічній дезінтеграції, зв'язки між областями розірвано. Наприклад, Чернівецька область має найслабші економічні зв'язки з іншими регіонами. А найбільш пов'язані одна з однією Донецька, Дніпропетровська, Луганська та Запорізька. Ці чотири області дають більш ніж 60 % ВВП та промислового виробництва України. Зараз вони схиляються до тенденції відмежування від економічних інтересів України. У довгостроковій перспективі це загрожує тим, що регіони не будуть зацікавлені у розвитку держави як цілісного організму. Щоб запобігти цій дезінтеграції, на державному рівні необхідно вжити низку заходів з її подолання.

У напрямку державної підтримки малого підприємництва уже зроблені певні кроки. Так, 3.04.96 р. була затверджена Концепція державної політики розвитку малого підприємництва. Відповідно до неї держава бере на себе формування центральної осі підтримки МП, а регіональні органи управління розробляють заходи допомоги на місцях. З урахуванням особливостей розвитку регіону визначені пріоритети напрямку розвитку МП, механізми залучення ресурсів із місцевих джерел, шляхи матеріально-технічного забезпечення МП та ін. Регіональна політика може передбачати проекти та заходи, які мають значення не тільки для конкретного регіону, але й для посилення міжрегіональних зв'язків.

Починаючи з 1996 р. в усіх областях України розробляються регіональні програми розвитку та підтримки малого підприємництва строком на 2 роки. Загальними їх принципами є створення умов для успішного розвитку МП, зниження безробіття, зростання зайнятості в регіоні.

Так, Програмою підтримки малого підприємництва в Одеській області на 1999 – 2000 рр. визначено пріоритетні напрямки розвитку МП: переробка сільхозпродукції, виробництво продтоварів та ТНП, будівництво, туристський бізнес, послуги в комунальному господарстві.

Загалом зазначимо, що Одеська область – один з найбільш розвинутих регіонів України, у тому числі і по показникам МП. Так, у 1997 р. вона посідала 5-е місце за кількістю зайнятих в МП в загальній кількості трудового населення (7,5 %), 4-е – за обсягом продукції МП (1,11 млрд. грн, або 6,05 % всього виробництва МП України) [2, с. 112 – 114].

За даними статистичного управління на 1.01.2000 р. в Одеській області зареєстровано 38 364 юридичних осіб, суб'єктів малого бізнесу. Серед них 21 400 МП, 950 кооперативів, 10 546 індивідуальних підприємців. Із загальної кількості діють 13 тис. МП (63 %), у тому

числі в торгівлі та побутовому обслуговуванні – 48,1 %, промисловості – 11,2 %, будівництві – 9,8 %.

Питома вага продукції МП у загальному обсязі виробленої продукції у 1999 р. становить 9 % (1996 р. – 5,6 %, 1997р. – 7,6 %, 1998 р. – 8,4 %). Питома вага МП в прибутковій частині бюджету 8,6 % (1998 р. – 7,4 %). У секторі малого підприємництва зайнято 170 тис. осіб (15 % всього зайнятого населення Одеської області). Нарешті, на 1000 осіб населення тут налічується 8 МП (середній показник по Україні – 2,6 МП).

На здійснення Програми державної підтримки МП із місцевих бюджетів передбачено щорічне виділення 2,5 млн. грн., які розподіляються так:

- 1) нормативно-правове забезпечення МП – 2 % коштів;
- 2) організаційна та матеріально-технічна допомога – 20 %;
- 3) інформаційні послуги – 3 %;
- 4) підготовка кадрів – 30 %;
- 5) фінансово-кредитна підтримка – 25 %;
- 6) пілотні програми – 20 % [3. с. 5].

Координує діяльність Комітет з розвитку підприємництва, який щоквартально звітує перед Міністерством економіки, Мінфіном та Держпідприємництва. Серед завдань Комітету – аналіз факторів впливу на МП та рекомендації щодо врегулювання підприємництва, утворення консультативного та ріелтєрського центрів, бізнес-інкубаторів у мм. Балті, Кодимі, Белгород-Дністровську та ін.

В Одесі уже діють міжнародні програми підготовки кадрів: англійська Ноу-Хау (підтримка сільськогосподарських МП), USAID – Американська агенція з міжнародного розвитку (через програму BID-Ukraine передбачено створення мережі бізнес-інкубаторів). Також існують державні та суспільні організації з різними джерелами фінансування, які здійснюють підтримку МП. Це насамперед Одеський фонд малого бізнесу, Бюро допомоги інвестиціям, Спілка малих підприємств одеського економічного регіону, Гільдія одеських підприємців та інші.

Однак слід підкреслити, що їх можливості використовуються недостатньо. Часто спостерігається дублювання проектів, пропонувані різними організаціями, відсутня інформація про їх діяльність, більшість проектів орієнтується на місто і виключає менш розвинуту область. Загалом державна підтримка МП у Одеському регіоні має суто декларативний характер, ступінь її позитивного впливу на МП дуже низький. Фактично зусилля зосереджуються на втілення в життя непринципових і не маючих першочергової значущості рішень, інколи руйнівних. Між існуючими організаціями підтримки МБ немає узгодженості, їх відносно велика кількість при вузькості послуг ніяк не сприяє розвитку МП. Доцільним буде їх об'єднання за функціями, створення більш вагомих спільних капіталів і робота всіх існуючих установ в єднанні та відповідно до потреб підприємців. Тільки за цих умов можна отримати високий рівень розвитку малого підприємництва в регіоні.

1. *Бизнес.* – № 12 (375), 20.03.2000. 2. Білоус Г. *Розвиток малого підприємництва в Україні / Економіка України.* – № 2. – 2000. – С. 34 – 40. 3. *Інвестиційний клімат в Україні: фактори регіональних ризиків.* – К., 1999. – 205 с. 4. *Малый бизнес и региональное развитие в индустриальных странах. Сб. обзоров под ред. В.С. Ажаева.* – М., 1997. – 167 с. 5. *Програма підтримки малого підприємництва в Одеській області на 1999 – 2000 гг. // Думська площа.* – № 32 (182). – 6.08.99 р. 6. *Stohr W. Regional policy at the crossroads// Regional policy at the crossroads. European perspectives.* – L., 1989. – P. 191 – 198.